

Мельниченко Г.М.,
кандидат економічних наук, доцент,
генеральний директор науково-дослідного інституту
ДП «Каталіз і екологія»,
*Інститут фізичної хімії імені Л.В. Писаржевського
Національної академії наук України*

Melnichenko Grigory,
candidate of economic sciences, associate professor,
Director General of the Research Institute
*SE «Catalysis and Ecology», Institute of Physical Chemistry
them. L.V. Pisarzhev National Academy of Sciences of Ukraine*

ІНСТИТУЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ПІД ЧАС ПЕРЕХОДУ ДО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЯК СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА

Мельниченко Г.М. Інституційна трансформація економіки під час переходу до інноваційного розвитку як системна проблема. Проблеми, з якими зіткнулися українські регіони в процесі здійснення економічних реформ, з усією очевидністю виявили роль інституційних чинників у становленні інноваційної економіки. Досвід реформ показав, що ринкові механізми не можуть ефективно функціонувати в невідповідному їм інституційному середовищі. Дисфункціональність старих інституційних структур, що збереглися внаслідок інституційної інерції, а також практична неможливість системного імпорту ефективних інституційних структур успішних економік західних країн зумовлюють необхідність розроблення адекватної методології аналізу еволюційних процесів, що враховує історичні особливості інституційної трансформації та формує інструменти теоретичного відображення складних трансформаційних процесів, які тривають в українській економіці. У статті досліджено необхідність інституціональної трансформації на регіональному рівні під час переходу до інноваційного розвитку.

Ключові слова: інновації, інститут, інституційність, трансформаційні зміни, інноваційний розвиток, регіон.

Мельниченко Г.Н. Институциональная трансформация экономики при переходе к инновационному развитию как системная проблема. Проблемы, с которыми столкнулись украинские регионы в процессе осуществления экономических реформ, со всей очевидностью выявили роль институциональных факторов в становлении инновационной экономики. Опыт реформ показал, что рыночные механизмы не могут эффективно функционировать в неадекватной им институциональной среде. Дисфункциональность старых институциональных структур, сохранившихся в результате институциональной инерции, а также практическая невозможность системного импорта эффективных институциональных структур успешных экономик западных стран обуславливают необходимость разработки адекватной методологии анализа эволюционных процессов, учитывающих исторические особенности институциональной трансформации страны, и формируют инструменты теоретического отображения сложных трансформационных процессов, продолжающихся в украинской экономике. В статье исследована необходимость институциональной трансформации на региональном уровне при переходе к инновационному развитию.

Ключевые слова: инновации, институт, трансформационные изменения, инновационное развитие, регион.

Melnichenko Grigory. Institutional transformation of the economy in the transition to innovative development as a systemic problem. Problems faced by Ukrainian regions in the process of implementing economic reforms, clearly identified the role of institutional factors in the development of innovative economy. The experience of reforms has shown that market mechanisms are unable to function effectively in the institutional environment. Therefore, considerable attention in the transition to an innovative path of economic development should be given to the establishment of institutions. The dysfunctionality of the old institutional structures preserved due to institutional inertia, as well as the practical impossibility of a system of import effective institutional structures of the successful economies of the West require the development of adequate methodology for the analysis of evolutionary processes, taking into account the historical peculiarities of institutional transformation, and forms the theoretical tools display of complex transformation processes which proceed in the Ukrainian economy. Speaking about the necessity of institutional transformation at the regional level, it is important to note that effective functioning of the meso structures of innovative type that arise is possible only under condition of formation of adequate to modern conditions of the meso institutions. The solution to this complex task can be achieved based on system integration concepts enterprises. In the article the necessity of institutional transformation at the regional level during the transi-

tion to innovative development. Institutional transformation as a necessary condition for the effective management of innovation development of the region envisages the creation and development of new organizational forms and self-organization of structures and implementation of the regional innovation-investment process. Management of innovative development of the region requires a systematic regulation of the process of institutional change as a complex set of impacts on conditions, priorities, relationships, and constraints of the institutional system in the framework of the overall regional socio-economic system. Institutional transformation in the transition to innovative development of the region is a complex systemic problem, as she has all the characteristics of such problems: uncertainty, weak structuredness, ambiguity, complexity, complexity.

Key words: innovations, institute, transformational changes, innovative development, region.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Зміни, що відбуваються в регіональних економічних системах під час переходу на інноваційний шлях розвитку, являють собою складну еволюцію інституційних систем. Комплексність і масштабність інституційних змін дають змогу говорити про їх системний характер. Активізація інноваційної діяльності в українських регіонах, здійснення структурних зрушень в економіці в бік високотехнологічних галузей, осмислення проблем трансформації вимагають розроблення теоретичних основ і методології управління інноваційним розвитком в умовах нестійкої економічної динаміки, зростання складності і неоднозначності середовища. Тим часом комплексні дослідження, в яких управління сукупністю економічних, інституційних та інших умов інноваційного розвитку в Україні розглядалося б як система, практично відсутні. Зовсім не вивчена як цілісне завдання й проблема інституційної організації інноваційних процесів у регіонах у період радикальних реформ.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми інноваційного розвитку економіки у цілому привертають увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Внесок у вивчення цих процесів зробили такі вітчизняні вчені: С.С. Арутюнян, В.М. Геєць, В.А. Гросул, Н.В. Данік, Т.М. Качала, А.В. Ключник, Г.І. Мерніков, Л.І. Федулова та ін. Проте розроблення заходів щодо інноваційного розвитку економіки та формування його стратегічних напрямів у контексті трансформаційних перетворень економіки залишаються актуальними.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження проблем інституційної трансформації економіки під час переходу до інноваційного розвитку.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для дослідження впливу інститутів на інноваційний розвиток, аналізу трансформаційних процесів необхідне уточнення функцій інститутів, закономірностей їх функціонування та особливостей розвитку, а також виявлення основних проблем існуючої інституційної структури економіки. Але почати слід із розгляду особливостей інноваційного процесу та змісту інноваційної діяльності.

Аналіз наукової літератури показав, що під інноваційним процесом сьогодні найчастіше розуміється процес взаємодії між різними суб'єктами господарської діяльності з проведення наукових досліджень і розробок, утілення їх результатів у новий чи вдосконалений продукт або технологічний процес, використовуваний

у практичній діяльності [1]. У широкому сенсі інноваційний процес являє собою генерацію нових ідей, їх комерціалізацію в продуктах і процесах, а також їх розповсюдження та використання. Інноваційний процес – це не просто зміна продукції або технології, що здійснюється суб'єктами господарської діяльності. У результаті накопичення наукових відкриттів, зміни запитів ринку й упровадження все більшої кількості нововведень відбувається якісний стрибок у способі виробництва матеріальних благ, тобто зміна технологічного укладу, який визначається як сукупність базових технологій створення товарної продукції, що володіють на даному етапі розвитку суспільства максимальною ефективністю (економічної, соціальної та ін.). Дослідники вважають, що нині відбувається зародження Шостого технологічного укладу, основу якого становитимуть біотехнології, що базуються на принциповому прориві у сфері дослідження живих систем і способів зміни генетичної інформації.

Інноваційний процес не закінчується впровадженням інновації, першою появою на ринку нового продукту, послуги або технології. Цей процес не переривається і після впровадження, бо в міру поширення інновація вдосконалюється, набуває нових споживчих властивостей, що відкриває для неї нові сфери застосування, нові ринки і нових споживачів. Тобто відбувається подальше розповсюдження інновації, а отже, її подальші якісні зміни, які також становлять зміст інноваційного процесу.

Сформулюємо необхідні властивості системи, в якій можуть проявлятися й розвиватися інноваційні процеси.

1. Неоднорідність, тобто відмінності властивостей різних частин і підсистем у даний момент часу. Найчастіше властивість неоднорідності пов'язана з природними відмінностями, етнокультурними особливостями, асиметрією знань і т. п. Неоднорідність – властивість як внутрішнього (ендогенного), так і зовнішнього (екзогенного) середовища системи.

2. Обмеженість – властивість кінцівки середовища та його компонентів, а також граничності доступних у даний момент ресурсів. Обмеженість є основним джерелом соціально-економічних загроз, ініціює природний відбір економічних агентів і суб'єктів інноваційної діяльності. Властивість обмеженості може мати як об'єктивну (природні ресурси), так і суб'єктивну (знання) природу.

3. Комунікативність – можливість інформаційної взаємодії суб'єктів та інститутів у соціально-економічних системах, тобто можливість отримувати, передавати і трансформувати інформацію. В останні роки рівень комунікативності різко підвищився за рахунок глобалізації і розвитку інформаційних технологій.

4. Адаптивність – здатність системи змінювати свої параметри і пристосовуватися до змін зовнішнього середовища з метою підвищення своєї ефективності. Адаптивна система є відкритою, тобто обмінюється інформацією, речовиною та енергією із зовнішнім середовищем, вона здатна коригувати власну поведінку на основі зворотного зв'язку.

Економічна діяльність людей може бути репродуктивною, тобто спрямованою на отримання і відтворення вже відомих, традиційних благ відомими засобами та способами. Вона може бути також інноваційною, пов'язаною з «виробленням і реалізацією принципово нових корисних благ і відповідних їм засобів і способів або з виробленням відомих благ, але за допомогою нових засобів і способів» [3]. Таким чином, економічна діяльність стає інноваційною, якщо вона має своїм наслідком виробництво корисних благ, що володіють новизною, або якщо вона пов'язана з використанням принципово нових способів отримання вже відомих продуктів. Отже, інноваційна діяльність зумовлена трансформацією ідей (наукових досліджень і розробок) у новий чи вдосконалений продукт, запроваджений на ринку або в технологічний процес, використовуваний виробництвом. Але щоб ринок прийняв новий продукт, послугу або технологію, необхідно ще здійснити цілий комплекс наукових, організаційних, фінансових та інших заходів. Тому можна сказати, що «інноваційна діяльність об'єднує стадії науково-технічних розробок із виробництвом, фінансовою та комерційною сферами. Вона вбирає у себе НДДКР, діяльність з освоєння нової технології і продукції, роботу з її реалізації на ринку» [3].

Найважливішим складником інноваційної діяльності є створення інтелектуального продукту, який визначають як «результат діяльності у сфері духовного виробництва, призначений для задоволення потреб (у товарній і нематеріальній формах) його споживача» [1]. Однак кінцевим результатом інноваційної діяльності інтелектуальний продукт стає у разі його комерціалізації. Відомо, що навіть геніальні винаходи можуть пролежати незатребуваними багато років, до тих пір, поки не стане ясно, що вони можуть принести певний комерційний ефект, тобто поки не з'явиться якийсь зовнішній стимул, який приведе в дію відповідні механізми, здатні перетворити ідею на інновацію. В Україні існує безліч технічних ідей, відкриттів, але це ще не інновації. Інновації – це те, що вже реалізовано на ринку або підготовлено для реалізації, тобто забезпечено фінансовими ресурсами та іншими інструментами їх здійснення.

Україна сильно відстала від передових економічних держав у частині прикладного застосування наукових і технічних досягнень, тому головні зусилля у галузі управління інноваційним розвитком слід спрямувати на створення системи кооперації державних і приватних структур як найважливішого інструменту подолання провалів ринку в інноваційній сфері, а також на формування відповідних економічних, інституційних та інших умов для стимулювання інноваційної діяльності.

Сьогодні доводиться констатувати, що у високотехнологічному наукомісткому секторі економіки Україна відстала від країн «Великої сімки» на роки й навіть десятиліття.

В Україні досі немає цілісної концепції і стратегії управління інноваційним розвитком. Не визначено

інституційні умови і ключові суб'єкти, здатні взяти на себе відповідальність за найважливіші елементи циклу відтворення інновацій. Ми досі перебуваємо, за оцінками фахівців, на етапі концептуального проектування. Незважаючи на велику кількість наукових публікацій та програмних заяв влади, дотепер нечітко визначено правила «інноваційної гри», відсутні необхідні елементи інноваційної інфраструктури (бізнес-ангели, інноваційні банки, венчурні фонди тощо), немає системи управління інноваційними ризиками.

Інноваційний розвиток передбачає наявність адекватної стратегії управління таким розвитком, яка повинна бути забезпечена відповідним інституційним пристроєм. Стратегія управління повинна стимулювати інноваційний процес і забезпечити координацію зусиль держави, суспільства і бізнесу в напрямі формування інноваційної моделі економіки, подолання технологічного відставання України від розвинених країн світу.

Діюча нині ресурсно-сировинна модель розвитку економіки, заснована на експорті невідновлюваних природних ресурсів і товарів із низьким ступенем обробки, не може забезпечити сталий розвиток економіки і територіальну цілісність України. Посилюється залежність регіональних економік від кон'юнктури цін на зовнішніх сировинних ринках і від поставок закордонного обладнання, а також споживчих товарів.

Таким чином, нинішній стан економіки, який в умовах кризи ще більше погіршився, виклики глобалізації та регіоналізації імперативно вимагають системного вирішення проблеми стратегічного управління інноваційним розвитком. У зазначеному контексті ефективними можуть бути системи управління інноваційним розвитком регіону, що підтримують самоорганізаційні процеси. Феномен самоорганізації проявляється у створенні ефективних горизонтальних договірних структур. Побудувати ефективну систему управління інноваційною діяльністю можна через створення команд людей, пов'язаних спільною ідеєю, своєрідних автономних мереж взаємодіючих елементів, орієнтованих на підтримку цієї автономії і неможливі без неї. Така система управління буде мати необхідну інституційну гнучкість, що поєднує цілеспрямованість і якісне виконання функцій, що не обмежує демократичність відносин і творчий дух, що породжує інновації, а також відповідної зростаючої складності проблем інноваційного розвитку.

У рамках цього дослідження обґрунтовується, що влада і сформоване нею інституційне середовище в регіонах виступають найважливішими параметрами порядку і суттєвими чинниками інноваційного розвитку. Майбутнє з погляду теорії самоорганізації – це набір альтернативних варіантів, знання яких відкриває практичну можливість управляючих впливів на вектор розвитку економіки. Це вкрай важливо для розуміння необхідності формування такого інституційного середовища, яке створює сприятливий клімат для виникнення, поширення і використання інновацій.

Завдання управління інноваційним розвитком полягає у тому, щоб, використовуючи складну взаємозалежність і взаємозумовленість економічних, політичних і соціальних чинників, позитивних і негативних зворотних зв'язків, що призводять до зростання динамічності і нелінійності регіональної економічної системи, використовуючи потенціал самоорганізації, вивести еко-

номіку регіону на траєкторію інноваційного розвитку. Для цього необхідно створити умови, що забезпечують конкурентні переваги і перехід економіки регіону на інноваційний шлях розвитку, до числа яких фахівці передусім відносять чітку, інституційно підтримувану стратегію інноваційного розвитку, а також структурну перебудову і модернізацію економіки [4].

Вирішення завдання переходу до інноваційного типу розвитку в Україні потрібно забезпечити в досить стислі терміни, оскільки економіка українських регіонів підійшла до межі, за якою інноваційний шлях перетворюється на критично необхідний імператив економічного розвитку в умовах абсолютно непристосованою для цього інституційного середовища.

Системний погляд на проблеми інноваційного розвитку дав змогу виявити, що інституційна недосконалість державного регулювання інноваційної діяльності в українських регіонах насамперед виражається у відсутності загальнодержавного концепту інноваційного розвитку та «стратегічній слабкості» держави у вирішенні ключових питань у цій сфері. Наявність комплексу, що забезпечує інноваційну діяльність інститутів, не менш необхідна, ніж сприятливе економічне середовище для інновацій. Стратегія інноваційного розвитку також повинна отримати інституційне оформлення. Тобто саму цю стратегію необхідно розробити й оформити як постійно діючий інститут управління соціально-економічним і інноваційним розвитком країни та її регіонів.

Інституційна трансформація, про необхідність якої так багато говорять останнім часом, передбачає створення в Україні ринкових і громадських інститутів, відповідних вимогам сучасного етапу розвитку економіки, і формування мінімально необхідної довіри до них. Інституційна трансформація економіки, таким чином, може бути визначена як процес якісних перетворень правил і норм поведінки економічних суб'єктів, що визначають вектор розвитку економічної системи [4]. Еволюція інститутів являє собою природний процес, але водночас вона знаходиться під впливом трьох найважливіших чинників: різних соціальних груп, які мають спеціальні інтереси (інституційних інноваторів), що передує траєкторії розвитку, і випадкових подій, котрі можуть призводити економічну систему в стан нерівноваги. Особливість ситуації, в якій здійснюється інституційна трансформація, полягає у тому, що загальний напрям еволюції інститутів і відповідної йому логіки економічних перетворень ще не цілком визначився. Деякі «неринкові» форми поступово відходять у минуле, але є й такі, які не тільки не відмирають, а й у певному сенсі закріплюються.

Нині в інституційно-еволюційній теорії розрізняють три типи відносин між змістом старих і нових інститутів: path dependence – глибокий зв'язок, сильна залежність нових інститутів від старих; path determinacy – менш сильна залежність, залишає місце для виникнення абсолютно нових інститутів; path independence – відсутність явного зв'язку між старими і новими інститутами.

У силу явно виражених провалів ринку в інноваційній сфері існує потреба в системному аналізі інституційних чинників розвитку інноваційної діяльності. Наприклад, вимагають інституційного оформлення проблема координації діяльності керівників різних рів-

нів в інноваційній сфері, проблема залучення інвестиційних ресурсів у цю сферу, а також усе більш широке поширення самоорганізаційних процесів, які проявляються найчастіше через включення населення в управління, у відносини власності, у рішення пріоритетних проблем розвитку території. Інституції мають забезпечити більш широку участь населення на корпоративних засадах у громадських та економічних перетвореннях. Саме в регіонах і муніципальних утвореннях жителі намагаються спільно брати участь у розробленні й реалізації нових проєктів щодо забезпечення економічної зайнятості, облаштування життєвого простору, перш за все через співпрацю і соціальне партнерство. Завдання фахівця з управління у цьому контексті – спрямувати розсіяну енергію населення і кожної окремої людини на конструктивне вирішення найважливіших економічних, соціальних та інноваційних проблем.

Однак інститути, підтримуючи корисні самоорганізаційні тенденції, повинні залишати можливість контролю і необхідні владні повноваження та структури для боротьби із самоорганізацією негативних процесів і явищ у процесі економічного й інноваційного розвитку.

Говорячи про необхідність інституціональної трансформації на регіональному рівні, важливо відзначити, що ефективне функціонування мезоекономічних структур інноваційного типу, які зароджуються (інноваційних і просторових кластерів, інтегрованих корпоративних структур), можливо тільки за умови формування адекватних сучасним умовам мезоекономічних інститутів. Вирішення цього складного завдання можна забезпечити, базуючись на системно-інтеграційній концепції підприємства. На нашу думку, системно-інтеграційна концепція підприємства може бути успішно застосована для аналізу соціально-економічних об'єктів мезорівня.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, інституціональна трансформація як необхідна умова ефективного управління інноваційним розвитком регіону передбачає створення і розвиток як нових організаційних форм, так і самоорганізаційних структур здійснення регіонального інноваційно-інвестиційного процесу.

Важливо відзначити, що управління інноваційним розвитком регіону вимагає системного регулювання процесу інституціональних перетворень як складної сукупності впливів на умови, пріоритети, зв'язку і обмеження інституціональної системи в рамках загальної регіональної соціально-економічної системи.

Інституційна трансформація на етапі переходу до інноваційного розвитку регіону є складною системною проблемою, оскільки їй притаманні всі характерні ознаки проблем такого роду: невизначеність, слабка структурованість, неоднозначність, багатоаспектність, комплексність.

Невизначеність проблеми проявляється у тому, що характер реакції суб'єктів інноваційної діяльності на масштабні перетворення інститутів жорстко не детермінований і може бути змодельований і описаний тільки сценарними варіантами розвитку.

Слабка структурованість даної проблеми проявляється в тому, що вона містить велику сукупність як кількісних, так і якісних параметрів, які не можуть бути формалізовані й описані кількісно.

Неоднозначність полягає в наявності кількох потенційних варіантів вирішення даної проблеми.

Багатоаспектність проблеми полягає у тому, що прийняті рішення у сфері інституційної трансформації неминуче торкнуться всіх інших аспектів функціонування і розвитку регіону: соціальних, науково-технічних, етнокультурних, екологічних тощо.

Комплексність проблеми виражається у тому, що спроби її вирішення робилися в найрізніших напрямках і галузях економічної науки: в макроекономіці, регіональній економіці, державному регулюванні, управлінні інноваціями, управлінні підприємствами, інституційної економіці і т. п.

Список використаних джерел:

1. Бакуменко В.Д. Парадигма інноваційного розвитку суспільства: сучасні концепції реформування публічного управління. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 21–28.
2. Геець В.М. Чому знову настав час починати спочатку. *Економіка України*. 2017. № 56. С. 31–38.
3. Гриценко А.А. Логіко-історичні засади кардинальних економічних змін і переходу до реконструктивного розвитку. *Економіка України*. 2017. № 56. С. 39–56.
4. Качала Т.М. Інституціоналізація економіки України: проблеми та перспективи : монографія : у 2-х т., Т. 1. Черкаси : ЧДТУ, 2011. 475 с.
5. Нова реалізація транзитного потенціалу України як фактор зміцнення економічних зв'язків між Європою і Азією / Д. Прейслер та ін. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 47–59.

References:

1. Bakumenko V.D. (2015) Paradigma innovacijnogo rozvitku suspil'stva: suchasni koncepcii reformuvannja publicnogo upravlinnja [The paradigm of innovative development of society: modern concepts of reforming public administration]. *The efficiency of state. ref.* Vol. 43. P. 21–28.
2. Geyets V.M. (2017) Chomu zнову nastav chas pochinati spochatku [Why it's time to start again]. *Ukraine economy*. Vol. 56. P. 31–38.
3. Gritsenko A.A. (2017) Logiko-istorichni zasady kardinal'nih ekonomichnih zmin i perehodu do rekonstruktivnogo rozvitku [Logical and historical principles of fundamental economic change and transition to reconstructive development]. *Ukraine economy*. Vol. 56. P. 39–56.
4. Kachala T.M. (2011) Institucionalizacija ekonomiki Ukraїni: problemi ta perspektivi: monografija u 2-h t., T. 1 [Institutionalization of the Ukrainian Economy: Problems and Prospects: A Monograph in 2 Vols., Vol. 1. Cherkasy: CSTU, 475 p.
5. Preisler D., Zhalilo J., Sobkevich O. and others. (2014) Nova realizacija tranzitnogo potencialu Ukraїni jak faktor zmicnennja ekonomichnih zv'jazkiv mizh Evropoju i Azieju [New realization of Ukraine's transit potential as a factor in strengthening economic ties between Europe and Asia]. *Ukraine economy*. 2014. № 4. P. 47–59.